

ראש הממשלה נתניהו בדיון בפיקוד דרום, נובמבר 2019. צילום: עמוס בן גרשום – לע"מ.

הכלה במקום הכרעה: הפנמת גבולות המיליטריזם הפוליטי בישראל

קובי מיכאל, לימור רגב ודודי קמחי

איומי ביטחון ממלאים תפקיד מהותי ומשפיע בשיח הישראלי, ויש הטוענים כי הדבר מעודד ומחזק את הגישה המיליטריסטית של החברה הישראלית ושל דרגיה המדיניים והצבאיים. אולם בפועל, במהלך העשור האחרון ישראל הפגינה ריסון צבאי. סתירה לכאורה זו עומדת במוקד המאמר הנוכחי, הבוחן את גישת הדרג המדיני, הדרג הצבאי והציבור היהודי בישראל למיליטריזם פוליטי במובן של ההעדפה והלגיטימציה לשימוש בכוח צבאי לצורך פתרון בעיות מדיניות, וכן את מהות הפיקוח האזרחי על צה"ל בהקשר זה. ניתן בהחלט להגדיר את החברה הישראלית כמיליטריסטית מבחינה תרבותית, עם סמלים מיליטריסטיים המוטמעים במרחב הציבורי בטקסים, בשפה ובסמלים, אולם בכל הנוגע למיליטריזם פוליטי, הדרג המדיני מפגין זהירות, מחויבות ואחריות בכל הקשור לשימוש בכוח צבאי. הדרג הצבאי משמש שחקן מרסן והציבור הישראלי מפוכח ומציאותי באשר לפתרון בעיות מדיניות באמצעות כוח צבאי. לכן, התפיסה שמיליטריזם פוליטי הוא מדיניות או אסטרטגיה נרחבת ומועדפת בישראל כיום היא לכל הפחות מוטלת בספק.

מילות מפתח: ישראל, יחסי דרג מדיני-דרג צבאי, צבא-חברה, מיליטריזם, צה"ל, אסטרטגיה, איום קיומי, טרור, פיקוח אזרחי

מבוא

מדינת ישראל הוקמה במאי 1948, שלוש שנים בלבד לאחר תום מלחמת העולם השנייה ורצח העם הנרחב ביותר בהיסטוריה המודרנית. בעיני שכנותיה הערביות נתפסה ישראל כסטייה מקומית, תוצאה ישירה של הקולוניאליזם והאימפריאליזם האירופי, חטא היסטורי, אסון לעם הפלסטיני והשפלה של העולם הערבי כולו. מעבר לאיומים על קיומה והאתגרים שניצבו בפני אוכלוסייה קטנה במדינה קטנה ונטולת משאבי טבע, ללא ברית הגנה או חסות של מעצמת-על כלשהי – נאלצה ישראל לבסס את קיומה במרחב עוין שנהנה ממשאבים ומעוצמה צבאית שעלו עשרות מונים על אלה שעמדו לרשותה. בנסיבות אלה ניצבה ישראל, לפחות בשני העשורים הראשונים לקיומה, בפני איום קיומי מתמשך (ברק ושפר, 2010; Bar-Tal & Antebi, 1992; Del Sarto, 2017; Yair, 2014).

הפחד הקיומי שביסוד הנפש היהודית-ישראלית נטוע בהיסטוריה של רדיפות היהודים בכלל ובטראומת השואה בפרט. השואה לא הייתה רק השמדה פיזית של מיליוני יהודים; היא הייתה גם הוכחה מוצקה לשתי תפיסות בסיסיות: יהודים יכולים למצוא עצמם תחת איום קיומי של ממש בכל מקום ובכל זמן, ובהתחשב בעובדה שהעולם נטש את היהודים לגורלם הטרגי, ניכר שהם יכולים לסמוך רק על עצמם ועל כוחם כדי להבטיח את הישרדותם. החרדה הקיומית פעלה כאפקט כפול: מצד אחד כמאיץ של מנגנוני הגנה מול איומים מהותיים, ומצד שני כחסם בפני אימוץ גישה רציונלית למציאות, המאפשרת סיכונים מחושבים, מימוש הזדמנויות היסטוריות וביצוע החלטות ובחירות אסטרטגיות חיוניות (Abulof, 2019).

על רקע היסטורי זה, איומי הביטחון ממלאים תפקיד מהותי ומשפיע בשיח הישראלי. יש הטוענים כי הדבר מעודד ומחזק את הגישה המיליטריסטית של החברה הישראלית ושל הדרג המדיני והדרג הצבאי שלה, אולם בפועל ישראל מפגינה ריסון צבאי במהלך העשור האחרון. סתירה לכאורה זו היא מוקד המאמר הנוכחי, הבוחן את הגישה למיליטריזם פוליטי במרחב המדיני, הצבאי והאזרחי, ואת הפיקוח האזרחי על צה"ל.

המאמר נפתח בהגדרת מהות האיום הקיומי בהקשר הישראלי, אחריו מובא הטיעון המרכזי וכן דיון קצר על המיליטריזם הישראלי המתואר בספרות. לאחר מכן מוצגות נקודות המחלוקת המרכזיות בקרב חוקרים, מדינאים ומומחי ביטחון מובילים בישראל סביב מהות האיומים הקיומיים, ובהמשך מוצג רעיון המיליטריזם כפי שהוא משתקף במשולש הקלאוזביאני: הממשלה, הצבא והחברה. בסיכום המאמר מובא דיון על מהות

המיליטריזם הישראלי והפיקוח האזרחי, כפי שהם משתקפים במפגש בין הדרג המדיני והדרג הצבאי ובשיח ביניהם.

איומי הביטחון ממלאים תפקיד מהותי ומשפיע בשיח הישראלי. יש הטוענים כי הדבר מעודד ומחזק את הגישה המיליטריסטית של החברה הישראלית ושל הדרג המדיני והדרג הצבאי שלה, אולם בפועל ישראל מפגינה ריסון צבאי.

איומים קיומיים בהקשר הישראלי

המונח 'איום קיומי' בהקשר הישראלי הוגדר על ידי קובי מיכאל (Michael, 2009) באמצעות ארבעה ממדים עיקריים: פיזי; משילולי (כלומר ריבונות, אובדן שליטה אפקטיבית על שטחים ואוכלוסייה); מדיני (לגיטימציה בינלאומית לקיומה של מדינת ישראל כמדינת הלאום של העם היהודי); וסוגיות הקשורות בזהות המסכנות את קיומה של המדינה, את הריבונות המוסכמת שלה ואת אופייה כמדינה הדמוקרטית של העם היהודי, ואשר עלולות לפגוע קשות ביכולתה להתמודד בהצלחה עם איומים מבית ומחוץ (לקריאה נוספת, ראו: Winter, Michael, & Shiloah, 2020).

המונח 'איום קיומי' משמש בשיח הציבורי והאקדמי בישראל הן לתיאור איומים חיצוניים כמו איום הגרעין האיראני והן עבור איומים מבית על החברה הישראלית, כמו השלכות השסעים הפוליטיים-חברתיים על הלכידות החברתית ועל החוסן הלאומי. איום קיומי יכול להיות אמיתי או מדומיין. הוא עשוי לשקף הערכה של מאזן הכוחות הצבאיים, או תפיסות סובייקטיביות ושנויות במחלוקת בקרב חברות ויחידים (אבולוף, 2006; הרשברג, 2014). בשל ההשלכות ההרסניות האפשריות של איומים הקיומיים, ומכיוון שמדינה עשויה לנקוט צעדים מרחיקי לכת למניעתם (Manners, 2002), יש חשיבות מכרעת להגדרתם כאיומים קיומיים.

לאור מעמדו של צה"ל ומרכזיותו בתוס הישראלי ובחיי היום-יום של המדינה, חוקרים רבים מתארים את ישראל כמיליטריסטית. ואכן, במונחים של מיליטריזם תרבותי ניתן בנקל לתאר את ישראל כחברה מיליטריסטית, שבה מוטמעים סמלים צבאיים במרחב הציבורי – בטקסים, בשפה ובסמלים. אולם בכל הנוגע למיליטריזם פוליטי – קרי מתן תמיכה, עדיפות ולגיטימציה לשימוש בכוח צבאי לשם פתרון בעיות מדיניות – הדרג המדיני מפגין זהירות, מחויבות ואחריות באשר לשימוש בכוח צבאי; הדרג הצבאי מתגלה כשחקן מרסן, והחברה הישראלית מפוכחת ומציאותית לגבי האפשרות לפתרון בעיות מדיניות באמצעות כוח צבאי.

לא בהכרח קיומי. בכל הנוגע לאיומי הביטחון הגדולים האחרים, חזבאללה וחמאס, הציבור הישראלי מודאג אך לא מפוחד; הוא מתוסכל וכועס מכך שחמאס מכתוב או משפיע על חיי היום-יום שלו. הוא אומנם מצפה מהממשלה והצבא להגיב בצורה אגרסיבית יותר כדי לגבות מחיר ולשפר את ההרתעה, אך מבין ומפנים שעליו לחיות עם האיומים הללו, הנובעים מבעיות מדיניות שורשיות, שאותן לא ניתן יהיה ליישב באמצעות הפעלת כוח צבאי.

הדרג הצבאי הפנים את אופי הלוחמה ההיברידית והפסיק להאמין בניצחון על גורמים שאינם מדינתיים כמו חמאס וחזבאללה. הוא מגדיר ניצחון כמימוש היעדים המדיניים שצריכים להיקבע על ידי הדרג המדיני, ומעדיף הכלה על פני הכרעה. הדוקטרינה שלו עודכנה בהתאם, וכך "המטרה העיקרית של אסטרטגיה צבאית 'היברידית' זו היא לשמור על הסטטוס קוו הביטחוני במקום לשנותו באמצעים צבאיים" (Barak, Sheniak, & Shapira, 2020, עמ' 2), ובמפגש עם הדרג המדיני, הדרג הצבאי הפך לגורם הממתן.

אם מיליטריזם מוגדר כמתן העדפה ולגיטימציה ברורות לשימוש בכוח צבאי על מנת לפתור בעיות מדיניות, ספק רב אם נכון להגדיר את ישראל של היום כמיליטריסטית. במילים אחרות, התפיסה שמיליטריזם פוליטי הוא כיום המדיניות או האסטרטגיה השלטת בישראל היא לכל הפחות מוטלת בספק.

מיליטריזם בישראל

ברבים מהמחקרים המתייחסים להקשר הישראלי מושם דגש על ייחודיותה של ישראל (Siniver, 2012) ועל התחושה המתמשכת של איום קיומי ומצור (Del Sarto, 2017; Yair, 2014, Bar-Tal & Antebi, 1992). בקרב חוקרים ישראלים מובילים כמו ברוך קימרלינג (Kimmerling, 1993), יגיל לוי (2003), אורי רם (Ram, 2008), לב גרינברג (2008) ואחרים שוררת הסכמה כי החברה הישראלית היא חברה מיליטריסטית המתאפיינת במיליטריזם ישראלי ייחודי, אשר בתורו מסביר במידה רבה את המציאות הביטחונית של ישראל.

קימרלינג (Kimmerling, 1993) מזהה שלושה ממדים של מיליטריזם: פוליטי (במובן של הפעלת כוח צבאי), תרבותי וקוגניטיבי. מיליטריזם פוליטי ניכר תחת שלטון צבאי ישיר או עקיף, ומתבסס על כוח ועל נאמנות מוחלטת להנהגה הצבאית. במקרים כאלה אנשי צבא בכירים הם מקבלי ההחלטות וקובעי המדיניות הלאומית. בתוך ישראל אולי לא נזהה מיליטריזם מסוג זה, אך השליטה הצבאית בגדה המערבית עשויה לשקף ממד כזה של מיליטריזם. מיליטריזם תרבותי הוא אחד

שני גורמים עשויים להסביר את הפרדוקס. האחד – תהליכים שעבר צה"ל ב-15 השנים האחרונות, אשר הובילו אותו להבין ולהפנים את מגבלות השימוש בכוח צבאי בעידן של עימותים היברידיים מול שחקנים לא-מדינתיים, בעודו כפוף בצורה מלאה לדרג המדיני ומציית להנחיותיו – פיקוח אזרחי אנכי (Kuehn & Levy, 2020); השני – השפעתו המרסנת של צה"ל על הדרג המדיני, שלרוב מפגין זהירות בכל הנוגע לאופן השימוש בכוח צבאי. דינמיקה זו נתמכת על ידי הציבור שמבין את חשיבות הכוח הצבאי בסביבות לא-יציבות ומסוכנות, אך מפנים את מגבלות השימוש בכוח צבאי כדרך לפתור בעיות מדיניות.

אם מיליטריזם מוגדר כמתן העדפה ולגיטימציה ברורות לשימוש בכוח צבאי על מנת לפתור בעיות מדיניות, ספק רב אם נכון להגדיר את ישראל של היום כמיליטריסטית. במילים אחרות, התפיסה שמיליטריזם פוליטי הוא כיום המדיניות או האסטרטגיה השלטת בישראל היא לכל הפחות מוטלת בספק.

בהקשר זה אפשר לטעון כי הדרג המדיני והחברה הישראלית תופסים את הדרג הצבאי ככפוף ומחויב למלא אחר הוראות הדרג המדיני, ולכן שניהם אינם רואים כל בעיה של סטייה מעקרונות הפיקוח האזרחי במדינה דמוקרטית, ופירוש הדבר שהם מרוצים מעילות הפיקוח האזרחי האנכי. שביעות רצון כזו מאפשרת לצה"ל אוטונומיה מקצועית רבה ורחבה יותר, המעצימה את מעמדו כסמכות אפיסטמית (Michael, 2009) בנושאי ביטחון ואת השפעתו המרסנת על הדרג המדיני, על תהליכי קבלת החלטות ועל עיצוב אסטרטגיית הביטחון הלאומי. את ההשפעה הגוברת הזו ניתן לפרש כמשקפת פיקוח אזרחי-רוחבי חלש או בלתי יעיל (Kuehn & Levy, 2020), מכיוון שצה"ל זוכה לעצמאות בלתי מוגבלת בכל הנוגע לעיצוב האסטרטגיה הצבאית, אשר בנסיבות הישראליות – שלפיהן ברוב המקרים, אף ראש ממשלה או קבינט ביטחוני לא יפעלו בניגוד להמלצות צה"ל – היא משמשת למעשה אסטרטגיית הביטחון של המדינה, בין היתר בגין היעדרן של אסטרטגיית ביטחון ואסטרטגיית ביטחון לאומי, שהדרג המדיני אמור לעצב ולקבוע אותן.

הטיעון המרכזי

למרות שהדרג המדיני בישראל מציג את האיום האיראני כקיומי, ויש גם מי שמגדירים כך את חמאס וחזבאללה, הדרג הצבאי תופס זאת אחרת ובאופן ממותן יותר. הציבור הישראלי מצידו תופס את איראן כאיום חמור, אך

יש צורך לתת עדיפות להסדרים מדיניים ולאסטרטגיות שוחרות שלום לשם פתרון סכסוכים וניהולם.

כך, מבחינה היסטורית ובאופן כמעט מסורתי, ישראל והחברה הישראלית מתוארות בספרות כמיליטריסטיות. ההקשר ההיסטורי של רבות מהמלחמות והמערכות הצבאיות, השליטה הישראלית בשטחים מאז 1967 ועד הסכמי אוסלו (1993–1995) והשליטה הביטחונית בחלק מהשטחים האלה עד היום, כמו גם מעמדו החברתי הייחודי של צה"ל – כל אלה סיפקו בסיס עובדתי ופרשני למסקנות נחרצות על קיומו של מיליטריזם ישראלי. אולם מאז מלחמת לבנון השנייה (2006) ואולי כבר לאחר ההתנתקות מרצועת עזה ומצפון השומרון בשנת 2005, חלו תמורות משמעותיות בחברה ובפוליטיקה הישראלית, שהצטרפו להתפתחויות ולשינויים מרחיקי לכת באסטרטגיה ובהגות הצבאית של צה"ל בכל הנוגע למגבלות הכוח הצבאי.

המחלוקת בקרב מומחים ישראלים סביב האיומים הקיומיים

אם עד שנת 1973 (מלחמת יום הכיפורים הייתה המלחמה האחרונה שנערכה בין צה"ל לצבאות ערב סדירים) הניחו מנהיגי המדינות הערביות שהפעולה העיקרית נגד ישראל תהיה פעולה צבאית, תוצאות המלחמה שכנעו אותם שהם לא יוכלו להשמיד את ישראל באמצעים צבאיים קונוונציונליים, ולכן הם פנו למאמצים חלופיים ובעיקר בלתי קונוונציונליים (נשק להשמדה המונית ובעיקר נשק גרעיני) ותת-קונוונציונליים (טרור ודה-לגיטימציה, כולל חרמות). מנהיגי מדינות ערב האמינו כי מאמצים כאלה יאפשרו להם להתיש את החברה הישראלית באמצעות פגיעה בכלכלת ישראל ובלגיטימציה הבינלאומית שלה (Ya'alon & Friedman, 2018, pp. 9-10).

קריסת ברית המועצות, תהליך אוסלו עם הפלסטינים, מאמציה של איראן לייצא את המהפכה הדתית ולהרחיב את ההשפעה וההגמוניה שלה באזור והטלתה הערבית שהחלה ב-2010 – כל אלה שינו את המציאות הגיאוגרפית ואסטרטגית ואת תפיסות האיום באזור. האיומים הגוברים מצד איראן והג'האד הסלפי, קריסת ההיגיון המארגן של מדינת הלאום הטריטוריאלית, ריבוי המדינות הכושלות והנוכחות וההשפעה הגוברות של שחקנים לא-מדינתיים (Michael & Guzansky, 2017) יצרו בריתות חדשות באזור, אשר השותפות בהן עומדות בפני איומים משותפים וחולקות אינטרסים אסטרטגיים. ישראל מצאה עצמה משתפת פעולה עם מדינות ערביות אל מול האיומים הללו.

הסמלים הקולקטיביים המרכזיים וההתגלמות המלאה של הפטריוטיות. מלחמות נתפסות כתהליך חברתי הכרחי ושולט, כלפי פנים וכלפי חוץ. חינוך, תעשייה, מדע, טכנולוגיה ותחומים אחרים מגויסים לצורכי ה"מולדת". ואגטס (Vagts, 1937) המשיג את המיליטריזם התרבותי כמיליטריזם אזרחי, שבא לידי ביטוי בתפקיד המרכזי שממלא הצבא בחוויה ובזהות הקולקטיביות. לוקהאם (Luckham, 1971) מציין כי במקרים כאלה הגבול בין הצבא למוסדות חברתיים חסום מבחינה פוליטית, אך חדיר מבחינה תרבותית. אנשי צבא בכירים זוכים לכבוד וליוקרה אך לא לכוח פוליטי ממשי. את הממד השלישי של מיליטריזם קימרינג ממשיג כממד הקוגניטיבי, הבא לידי ביטוי במיליטריזם שחודר מבחינה מבנית ותרבותית לתוך "התודעה הקולקטיבית". תמציתו היא העמדה תמידית של שיקולים צבאיים המוגדרים כ"קשורים לביטחון הלאומי" בראש סדר העדיפויות, מעל שיקולים פוליטיים, כלכליים או אידיאולוגיים. קימרינג מציין כי ניתן למצוא את כל שלושת הממדים בצורות שונות בישראל.

בשנת 2019 פרסם אורי בן-אליעזר, מהחוקרים המובילים של הסוציולוגיה הביקורתית בישראל, ספר מקיף שבו הוא מסביר את התפתחות האידיאולוגיה האתנו-לאומית והמיליטריסטית במהלך מאה שנות ציונות, כשהממד הדתי נוסף לאחרונה ומוגדר כרכיב מרכזי להבנת מקורות הסכסוך הישראלי-פלסטיני המתמשך. בפרק המסכם הוא מציג את הטיעון המרכזי שהוא מכנה בשם "לאומיות מיליטריסטית": "התפיסה הזאת הייתה לאידיאולוגיה במובן זה שהיא הציגה השקפת עולם ברורה [...] ושהיא עיצבה באופן כוחני את המציאות כשהיא מתורגמת, דרך שגרה, לשימוש ולהישענות על הכוח הצבאי, לכיבוש, ואף למלחמות" (בן-אליעזר, 2019, עמ' 600).

על פי גישתם של חוקרים ביקורתיים, שורשי המיליטריזם הפוליטי בישראל לא היו בלתי נמנעים. יש המסבירים את התופעה כהשתקפות של מעמדו הדומיננטי של צה"ל בחברה הישראלית; אחרים רואים במיליטריזם הישראלי תוצאה של כיבוש השטחים והאוכלוסייה הפלסטינית, שהחל ב-1967 ונמשך מאז (גור, 2005). יש הרואים בכוחם של הימין הפוליטי ושל קבוצות דתיות משיחיות את מה שמאפשר את הנצחת המיליטריזם הישראלי (לוי, 2003; Ben-Eliezer, 2012). אחרים אף דוחים את רעיון האיומים הקיומיים ותופסים אותם כמניפולציה פוליטית להצדקת המיליטריזם. יש הטוענים כי גם אם ישראל נתונה בצל איומים קיומיים, היא יכולה להתמודד עימם באמצעים לא-צבאיים, ולכן

חזבאללה וחמאס. שני האחרונים נתפסים כחמורים, עם פוטנציאל לשיבוש השגרה היום-יומית של ישראל ולפגיעה נרחבת בתשתיות אסטרטגיות חיוניות, בעיקר עקב היכולות של חזבאללה, הנרחבות במידה רבה מאלה של חמאס, אך הם אינם מהווים איום קיומי. האיום האיראני נתפס על ידי הדרג המדיני כאיום החמור ביותר, ואולי אף קיומי (הצבא והציבור שותפים להערכה זו, אך במידה פחותה). זאת עקב נחישותה של איראן להשיג יכולות גרעין ומטרת המשטר הקיצוני למחוק את ישראל מהמפה – יעדים שהקהילה הבינלאומית, לפחות בעיני ישראל, מגיבה עליהם בפיסנות מטרידה.

מנגד יש מומחים השוללים את אופיו הקיומי של האיום האיראני בשל יכולתה של ישראל לעכב ולערער את מאמציה של טהראן להשגת יכולות גרעין, בשל ההנחה שאיראן לא תעז לתקוף את ישראל בנשק גרעיני, מכיון שהיא יודעת שיש לישראל יכולת מכה שנייה, ובשל ההערכה שארצות הברית תתערב ותתקוף את איראן בנשק גרעיני. החשש הבולט יותר בקרב רבים מהדרג המדיני והצבאי הוא ממרוץ חימוש גרעיני שיתפתח באזור בגלל הגרעין האיראני (Yadlin & Guzansky, 2012), ואשר יוביל לכאוס אזורי ולערעור מוחלט של היציבות האזורית.

למרות הניתוח של המציאות הגיאואסטרטגית והאיומים שיש לישראל חיה בצילם, רבים מהמומחים ואנשי המקצוע בתחום הביטחון בישראל שאינם ממעיטים בחומרת האיומים סבורים שיש נטייה, בעיקר בקרב הדרג המדיני ופוליטיקאים אחרים, להגזים באיומים ולהציג אותם כמסוכנים יותר ממה שהם באמת. כך למשל קובע האלוף (מיל') עמוס ידלין, ראש המכון למחקרי ביטחון לאומי וראש אמ"ן לשעבר, כי "באופן כללי, המצב האסטרטגי של ישראל כיום הוא הטוב ביותר מאז הקמתה" (ידלין, 2018). ואכן, מומחי ביטחון ואנשי מקצוע בתחום דוגמת ידלין מאמינים שצה"ל הוא הצבא החזק והמתקדם ביותר במזרח התיכון, וכי לישראל יש נקודות חוזק אסטרטגיות רבות, ובכללן: יכולות טכנולוגיות גבוהות; מיצובה כמדינת סטארט-אפ; מעמדה הבינלאומי, ובמיוחד היחסים המיוחדים והקרובים עם הממשל האמריקאי; יחסים כלכליים ומדעיים מתפתחים עם סין; שדרוג היחסים האסטרטגיים עם הודו; קרבה אסטרטגית עם רוסיה; יחסים הדוקים עם מדינות במזרח הים התיכון ובראשן יוון, קפריסין ואיטליה; שיפור היחסים עם מדינות מזרח אירופה ומרכז אירופה; פריחה ביחסים עם יבשת אפריקה; קשרים אסטרטגיים ומודיעיניים קרובים ושיטופי פעולה עם כמה מדינות ערביות; קרבתו של ראש הממשלה נתניהו

הסדר הגיאופוליטי האזורי המוכר, שמתבסס על מדינת הלאום הטריטוריאלית, הוחלף במאבק עקוב מדם על הגמוניה והשפעה בין ארבעה מחנות או צירים עיקריים: הציר השיעי בהובלת איראן; הציר הג'האדי סלפי בהובלת דאע"ש ואל-קאעדה; האסלאם הפוליטי שנתמך על ידי טורקיה וקטר; וציר מדינות ערב הסוניות הפרגמטיות בהובלת ערב הסעודית ומצרים (Heller, 2016, pp. 19-21). מאבק זה שינה את תפיסתם של המנהיגים הסונים הפרגמטיים. בזמן שהמחנה הפרגמטי מצא עצמו מתמודד עם שלושה איומים קשים מבית ומחוץ – איראן, הג'האד הסלפי והאסלאם הפוליטי – מנהיגיו מצאו בישראל בעלת ברית אמינה ורצויה, ואולי אף חיונית להתמודדות עם האיומים הללו (Yadlin, 2016, p. 161).

בעקבות השינויים בסדר האזורי פחתו חשיבותו ומרכזיותו של הנושא הפלסטיני, שהפך לשולי ובעייתי יותר בעיני המנהיגים הערבים הפרגמטיים (בן-מנחם, 2019). מבחינת ישראל הנושא הפלסטיני הפך לאיום ביטחוני בגלל חמאס וארגונים אחרים הפועלים בעיקר מרצועת עזה, שאינה בשליטת הרשות הפלסטינית, ובשל ארגונים ופלגים סוררים בגדה המערבית. למעשה, האיום הפלסטיני במתכונתו הנוכחית מזין איום פנימי בגלל המחלוקת הפוליטית סביב הקיפאון המדיני והשלכותיו על החזון הציוני של ישראל כמדינת הלאום הדמוקרטית של העם היהודי (גבזון, 2006).

למרות הניתוח של המציאות הגיאואסטרטגית והאיומים שיש לישראל חיה בצילם, רבים מהמומחים ואנשי המקצוע בתחום הביטחון בישראל שאינם ממעיטים בחומרת האיומים סבורים שיש נטייה, בעיקר בקרב הדרג המדיני ופוליטיקאים אחרים, להגזים באיומים ולהציג אותם כמסוכנים יותר ממה שהם באמת.

לסיכום המציאות האסטרטגית הנוכחית הנוגעת לאיומים החיצוניים על ישראל, ניתן לקבוע שהאיום הצבאי הקונוונציונלי הוסר. הטרור הפלסטיני משטחי הרשות הפלסטינית נבלם לאחר חמש שנים עקובות מדם של מלחמה בטרור (האינתיפאדה השנייה 2000–2005); המאמצים והקמפיינים לדה-לגיטימציה רשמו הצלחה מוגבלת ולא הצליחו לערער את הלגיטימיות הבינלאומית של ישראל כמדינת הלאום של העם היהודי (Yogev & Lindenstrauss, 2017); ואפילו הנזק הכלכלי שנגרם מתנועת BDS היה שולי.

לפיכך, האיומים החיצוניים המשמעותיים על יציבותה האסטרטגית של ישראל כיום הם האיום האיראני,

הגבולות, ובאמצעות לוחמה פוליטית (לוחמה משפטית ודה־לגיטימציה). התפתחות כוחות סמי־צבאיים שפעלו בשיטות של טרור, גרילה ולחימה שאינה סדורה דחקה את צה"ל להתרכז בהגנה. ההנחיה המדינית שתמכה בהחלטת צה"ל לוותר על המאמצים ההתקפיים אפשרה לאויב להתארגן בשטח שלו ולהתדפק על קירות הווילה" (אבשטיין ואביר, 2019, עמ' 150–151).

העשור האחרון התאפיין בעימותים צבאיים מתמשכים עם חמאס בתוך רצועת עזה ובגבולותיה, ב"טרור היחידים" בגדה המערבית ובירושלים (2015–2017), בהתגברות איום הטילים והרקטות מצד חזבאללה ובהתבססות הצבאית האיראנית בסוריה. הנסיגה האמריקאית מהסכם הגרעין עם איראן, חולשת העולם הערבי לנוכח המהומות במדינות ערב, חולשתה הגוברת של הקהילה הבינלאומית והתרחקות ארצות הברית מהמזרח התיכון – כל אלה הביאו את איראן להגביר את מאמצי החתרנות שלה, שבתורם העצימו את א־היציבות האזורית.

בנימין נתניהו, המכהן כראש ממשלה מאז 2009, מפגין בעקביות איפוק כלפי רצועת עזה למרות ביקורת ציבורית קשה, כולל מצד יריביו הפוליטיים בימין האידיאולוגי. הוא נמנע מהרחבת המערכה הצבאית ומכיבוש מחדש של הרצועה, או מיציאה למערכה צבאית משמעותית להפלת חמאס או לנטרול יכולותיו הצבאיות. גם לנוכח המאמצים הגוברים של חזבאללה, הדרג המדיני מפגין איפוק באמצעות ההרתעה ההדדית שנשמרת מאז מלחמת לבנון השנייה, נמנע מפעולה נגד המאמצים הללו בלבנון ומרכז את מאמציו בעיקר על אדמת סוריה (למעט פעולה חריגה אחת בלבנון בקיץ 2019, שישראל לא קיבלה עליה אחריות).

את העשור האחרון של שלטון נתניהו ניתן לאפיין כעשור של מדיניות זהירה ומאופקת. מדיניות זו כוללת יעדים מדיניים מוגבלים לנוכח האיומים החיצוניים, ואסטרטגיה צבאית מרוסנת.

רק מול האיום האיראני הדרג המדיני חותר לדוקטרינה התקפית – ואף צעדים אלה ננקטים בהתאם לעקרונות המב"ם (המערכה שבין המלחמות). הרעיון הוא לערער את המאמצים האיראניים לבסס מתקנים ויכולות צבאיות בסוריה, במקביל להמשך מניעה ושיבוש של המאמצים האיראניים להשגת יכולות גרעין צבאי. הדרג המדיני נצמד לאסטרטגיה זו חרף הצהרות חוזרות ונשנות של ראש הממשלה, המגדיר את האיום האיראני כאיום קיומי, משווה אותו לגרמניה

לממשל טראמפ והשפעתו עליו; כלכלה חזקה ומפותחת; ובעתיד הקרוב גם עצמאות אנרגטית.

הערכת איומים ומיליטריזם לפי המשולש הקלאוזביאני

אפשר לנתח את תחושת האיום הקיומי ואת הנכונות להשתמש בכוח צבאי להסרת איומים על בסיס המשולש הקלאוזביאני, המורכב מהממשלה (הדרג המדיני), מהצבא (הדרג הצבאי) ומהעם (החברה), באופן הבא: המדיניות בפועל הממומשת על ידי הדרג המדיני, והאופן שבו הוא בוחר להשתמש בכוח צבאי על מנת לפתור בעיות מדיניות; האסטרטגיה ודרכי הפעולה של צה"ל כפי שהם מנוסחים במסמכי תורת לחימה ועל ידי בכירים במרחב הציבורי ובמפגשים עם הדרג המדיני; ודעת הקהל של החברה היהודית בישראל, כפי שהיא באה לידי ביטוי במחקרי דעת קהל ובסקרים שונים מאז 2006.

הדרג המדיני

בשני העשורים האחרונים הפנים הדרג המדיני את השינויים המהותיים שחלו באופי הסכסוכים החיצוניים, כפי שהשתקפו באסטרטגיות של שחקנים מדינתיים (בעיקר איראן) ולא־מדינתיים (חמאס וחזבאללה). הפנמה זו באה לידי ביטוי בהחלטות על נסיגה חד־צדדית מדרום לבנון (מאי 2000), ההתנתקות מרצועת עזה ומצפון השומרון (קיץ 2005) והנסיגה לגבולות הבינלאומיים – בשני המקרים חרף התנגדות צה"ל (אבשטיין ואביר, 2019).

ראש הממשלה המנוח יצחק רבין יכול להיחשב כחלוץ, בשל החלטתו לקדם את הסכם אוסלו עם הפלסטינים. בעקבותיו הלכו ראש הממשלה אהוד ברק, שהחליט על הנסיגה החד־צדדית מדרום לבנון, ראש הממשלה אריאל שרון שהוביל את ההתנתקות מרצועת עזה ומצפון השומרון ויורשו אהוד אולמרט (שכיהן כראש הממשלה בשנים 2006–2009), שעמד בראש מפלגת 'קדימה' וניצח בבחירות 2006 תוך הבטחה להמשיך את חזונו של שרון ברוח ההתנתקות של 2005, ולהתנתק מרוב שטחי הגדה המערבית (תוכנית ההתכנסות).

ראש הממשלה אהוד ברק צוטט באומרו: "גבירותי ורבותי, אין לנו אשליות. חלומם ושאפותיהם של רבים בעולם הערבי לא השתנו [...] אנחנו חיים בוויולה בג'ונגל" (אבשטיין ואביר, 2019). השניים סבורים כי השינוי באסטרטגיה הישראלית הוביל ככל הנראה לאיומים החדשים והמתעצמים לאורך הגבולות. האויב, שוויתר על האופציה של הכרעה צבאית קונוונציונלית, הבלית ושיפר את יכולותיו להתיש ולערער את צה"ל ואת החברה הישראלית באמצעות טרור, עימותים וחיכוכים לאורך

שהחשיבה הצבאית עברה שינויים משמעותיים. שינויים אלה מנוסחים באסטרטגיית צה"ל ובמסמכים דוקטרינריים אחרים, בעיקר באופן שבו צה"ל פועל בחזיתות השונות ובפרט בזירה הפלסטינית, שם רמת החיכוך היום-יומי היא הגבוהה ביותר.

האיפוק שמפגין הדרג הצבאי מסתמך בחלקו על "מודל ההימנעות האסטרטגית" (Derouen & Sprecher, 2006; Fordham, 2005), המושפע מהמשבר התפיסתי שהוביל לחוסר אמון ביכולת לנצח או להכריע, ולחוסר אמון בתמרון הקרקעי כצורת לחימה מרכזית. נוסף על כך, התפיסה הרווחת משקפת הן את היעדר האיום הקיומי והן את השאיפה לשמור ולשמר את הסטטוס קוו, כלומר את היעדרם של שאיפות טריטוריאליזם או דחף לעצב מחדש את הסביבה הגיאואסטרטגית. בסופו של דבר, הדרג הצבאי הפנים את המשמעות של היעדר לגיטימציה מבית ומחוץ לאופן ניהול המלחמה ולמחיר שלה, כמו גם את החשיבות שמייחסים החברה והדרג המדיני להגנה ולשמירה על חיי השגרה והיום-יום של האוכלוסייה. ההתפתחויות בצבא ארצות הברית, הנתפס כבעל ברית אסטרטגי שצה"ל מקיים עימו שיתוף פעולה הדוק, השפיעו על צה"ל, לצד אימוץ מודל ההימנעות האסטרטגית.

התוצאה באה לידי ביטוי במטרה הברורה לקצר מלחמות ועימותים אלימים ככל האפשר, וזה ההיגיון שעומד מאחורי הרעיון של "צבא קטלני" (דוסטרי, 2019), שפיתח הרמטכ"ל הנוכחי רב-אלוף אביב כוכבי. המטרה היא להחזיר את השקט ולהבטיח את הסטטוס קוו. המוטיבציה להבטיח מלחמות קצרות ככל האפשר מובילה להתלהבות מחדשנות טכנולוגית ובעיקר מנשק קטלני מדויק, ולשאיפות לעליונות מודיעינית ולדומיננטיות (שלטנות). לצד העדפות אלה, הדרג הצבאי ממשיך במאמציו להעביר לדרג המדיני את האחריות לקביעת תכליתן של מערכות התקפיות שמטרתן לשנות את המציאות הגיאואסטרטגית, כחלק מהניסיון לגרום לו להגדיר את מהות הניצחון ואת המטרות וסדרי העדיפויות המדיניים. 'אסטרטגיית צה"ל', שפורסמה בשנת 2015 ועודכנה בשנת 2018, היא ביטוי בולט למאמץ זה, ויש אף שפירשו אותה כהצבת אתגר לדרג המדיני (אבן ומיכאל, 2016; מיכאל, אלרן וסיבוני, 2016).

גישה זו נבדלת לחלוטין מגישת "הלאומיות המרחבת", שאותה הגדיר דב תמרי (2014) כהרחבה טריטוריאלית שבאה לידי ביטוי בתוכניות מבצעיות של צה"ל בעבר. גישה זו אפיינה את צה"ל מאז מלחמת העצמאות (1948) ועד מלחמת לבנון הראשונה (1982). הרציונל המארגן בבסיסה הוא העיקרון שהפתרון

הנאציזם ומותח ביקורת על הגישה הרכה של הקהילה הבינלאומית לכך. ברוב המקרים ישראל נמנעת מקבלת אחריות על תקיפת יעדים איראניים ומעדיפה לפעול בעמימות; היא שומרת על רמה גבוהה של שיתוף פעולה וקרבה הדוקה עם רוסיה, השולטת במרחב האווירי הסורי, אשר לה אינטרס משלה לשמור על המשטר הסורי ויכולת לצמצם פעולות תגמול איראניות וסוריות. עד כה, ולמרות מקרים מסוימים שבהם איראן בחרה לפעול בתגובה נגד ישראל ונהדפה בתוקפנות על ידי ישראל, אסטרטגיה זו הוכיחה עצמה כמוצלחת בשימור והבטחה של ההרתעה.

את העשור האחרון של שלטון נתניהו ניתן לאפיין כעשור של מדיניות זהירה ומאופקת. מדיניות זו כוללת יעדים מדיניים מוגבלים לנוכח האיומים החיצוניים, ואסטרטגיה צבאית מרוסנת. במאמר של ברמן (Berman, 2016) שפורסם בכתב העת Commentary מתואר נתניהו באופן הבא:

הוא הוכיח עצמו כהוגה זהיר, מנהיג שקריאת מצבים מורכבים אפשרה לו לתמרן את היריבים ולהגן על האינטרסים של ישראל. [...] נתניהו עיצב בשקט את המצב כדי להגן על האינטרסים של מדינתו [...] למרות שהוא נתפס לעיתים קרובות כגורם מחמם, נתניהו זהיר מאוד בכל הקשור למערכות צבאיות. כזכור, נתניהו עשה כל שביכולתו כדי להימנע מפלישה קרקעית לעזה בשנת 2012. [...] הוא גם חתר שוב ושוב להפסקת אש לפני שהורה על פלישה קרקעית בשנת 2014. ולמרות התמיכה המסיבית בכניסה נרחבת לעזה, נתניהו הסתפק בפלישה מוגבלת שנועדה להתמודד עם רשת המנהרות של חמאס. גישתו כלפי חמאס רחוקה מרדיפה קנאית, ואם כבר מתאפיינת בעודף זהירות.

הדרג הצבאי: מהכרעה להכלה

הביקורת כלפי צה"ל על השינוי בתפיסתו ובאופן פעולתו מאז סיום האינתיפאדה השנייה, ובעיקר לאחר מלחמת לבנון השנייה, מתמקדת במפקדי צה"ל. על פי המבקרים, המפקדים ויתרו על ההכרעה וממשיכים בתהליך הפוליטיזציה בצה"ל – שהחל מאז שהצבא חבר לדרג המדיני בתהליך אוסלו – הגורם לדרג הצבאי לעסוק בשיקולים פוליטיים שאינם מענייניו של צה"ל. המבקרים מתוך צה"ל ומחוצה לו מאשימים את הדרג הצבאי באובדן הרצון והנחישות לנצח. גם אם יש תשובות טובות לאותם מבקרים, אי אפשר להתעלם מהעובדה

את הניצחון, על הדרג המדיני להגדיר אותו באופן חד-משמעי מראש ובמונחים המובנים לשני הצדדים. מסמך אסטרטגיית צה"ל מבהיר כי הכרעה צבאית של האויב לא תהיה בהכרח המטרה, אלא אם יורה על כך הדרג המדיני במפורש (מיכאל ואבן, 2016, עמ' 29).

היסוס, הימנעות או נטייה להתעכב מחשש להסתבכות ולאובדן הישגים ברמות המלחמה השונות השפיעו על הנכונות להפעיל מהלך קרקעי בזמן המערכה בין המלחמות.

בעניין זה נראה כי הרמטכ"ל יצר תשתית לתאוריה חדשה בתחום יחסי צבא-מדינה, במובן של צורך בהבהרה קונקרטית של השיח הנדרש בין הדרגים בנוגע להנחיה המדינית ולהגדרת הניצחון. המסמך משקף את הציפייה ואולי אף הדרישה של הדרג הצבאי מהדרג המדיני – לקבל על עצמו את האחריות להגדרה מהו בעיני הדרג המדיני הניצחון המצופה מהפעלת הכוח הצבאי, באמצעות ניסוח ברור של יעדים מדיניים וסדרי עדיפויות מוגדרים. לא עוד "סוסים דוהרים" הדוחקים בממשלתם "לתת להם להילחם ולנצח"; נהפוך הוא, גנרלים שקולים, מפוכחים ומתונים שהפנימו כי ההישגים לטווח הקצר, שהפוליטיקאים רוצים להשיג, חייבים להתאים לעימותים האידיאולוגיים הממושכים וההיברידיים ולמגבלות הכוח הצבאי. לפיכך ניתן להגדיר את מסמך האסטרטגיה של צה"ל שפורסם לראשונה באוגוסט 2015 כ"קריאת השכמה" לדרג המדיני. במסמך אסטרטגיית צה"ל, האיפוק בא לידי ביטוי בהקשר של גישת ההימנעות, שמירה על הסטטוס קוו והיעדר מאמץ לניצחון אסטרטגי ברור (אסטרטגיית צה"ל, 2015, עמ' 14), שהוא מעבר להישגים הנדרשים כפי שהוגדרו על ידי הדרג המדיני (ההגדרה המדינית של ניצחון). במילים אחרות, עבור צה"ל, מלחמה או עימות צבאי אינם ההזדמנות המיטבית לחולל שינוי אסטרטגי מהותי.

החברה האזרחית

במטרה להעריך את קיומו של המיליטריזם ואת רמתו בחברה האזרחית בישראל בעשורים האחרונים, נבחנו בחלק זה של המאמר שלושה היבטים: תפיסת האיום בקרב הציבור; אופן ביכולתו של הצבא להתמודד עם האיומים; ונכונות הציבור לשימוש בכוח צבאי. עיקרי הממצאים והניתוח בפרק זה נשענים על מחקר מקיף שערכה ציפי ישראלי במכון למחקרי ביטחון לאומי (2020), המבוסס על סקרי מדד הביטחון הלאומי בין השנים 2015 ל-2019.

האולטימטיבי לבעיות הביטחון של ישראל הוא תפיסה משמעותית של שטחים, מעבר לאלו שנקבעו בהסכמי שביתת הנשק של 1949. עיקרון זה תורגם למלחמה יזומה או כפויה כתוצאה ממשבר חיצוני; מטרת המלחמה הייתה אז לכבוש שטחים גדולים, שאותם יוכלו ממשלות ישראל לספח בהמשך לשטח המדינה (תמרי, 2014, עמ' 6).

השינוי התפיסתי מסמן את תחילתו של המשבר בגישת התמרון בכוחות היבשה של צה"ל (אורטל, 2009; ברון, 2008; תמרי וכליפי, 2009) ומבשר על עיכוב במימוש שינוי אסטרטגי. היסוס, הימנעות או נטייה להתעכב מחשש להסתבכות ולאובדן הישגים ברמות המלחמה השונות השפיעו על הנכונות להפעיל מהלך קרקעי בזמן המערכה בין המלחמות (עוד בנושא המערכה בין המלחמות ראו שבתאי, 2012) או בזמן עימותים אינטנסיביים. התמרון הקרקעי הפך למוצא אחרון לצורך השגת הכרעה מוגבלת (שלח, 2015, עמ' 41-43; 119-120; 58-59, pp. Tzur, 2016).

גישת ההימנעות וההכלה באה לידי ביטוי במדיניות המועדפת של צה"ל כלפי רצועת עזה והגדה המערבית לקראת סוף האינתיפאדה השנייה. צה"ל נקט מדיניות של הקלות לאוכלוסייה האזרחית, בהתבסס על עקרון ההבחנה בין אזרחים בלתי מעורבים לבין אלה שיוזמים פעולות טרור. הניסיון להשיג מנופים באמצעות הפעלת לחץ על האוכלוסייה האזרחית לעודד השפעה מרסנת על ההנהגה הפלסטינית, ששיתפה פעולה עם טרוריסטים, הוחלף במדיניות המבוססת על הבחנה בין האוכלוסייה האזרחית וההנהגה הפלסטינית לבין מבצעי הטרור, ועל שילוב בין מאמצים אזרחיים לצבאיים בפעילות המבצעית נגד טרור.

גם הספרות הצבאית המקצועית מציגה שיח מאופק וממוסגר המעודד את הדיון בהעדפת הרתעה על פני הכרעה. בעשור האחרון התפרסמו בכתבי עת צבאיים מאמרים רבים הדנים בהיבטים תאורטיים ודוקטרינריים של ניצחון, הכרעה והרתעה.¹ כתבים מגוונים ועשירים אלו מערערים את תקפותן של תפיסות הניצחון וההכרעה בהקשר לסכסוכים עכשוויים, ומציעים חלופות אסטרטגיות ורעיוניות לתפיסות אלה ולאסטרטגיית צה"ל (ראו למשל, שבתאי, 2012; Eisenkot, 2010; Tira, 2007). במקום הכרעה וכיבוש השטח לצורך שינוי המצב האסטרטגי, הדגש הוא על בניית אמצעים איכותיים ליצירה ולשימור הרתעה אפקטיבית. האיפוק הצבאי התמקד אפוא בשלילת יכולתו של האויב במקום בכיבוש השטח שלו.

ההכרעה אינה מוגדרת עוד כתכלית הבלעדית של המערכה הצבאית, ובמקומה בא הניצחון. כדי להשיג

לוח 1. האיום הקיומי החמור ביותר על ישראל (באחוזים)

חמאס	חזבאללה	איראן	הסכסוך הפלסטיני	בידוד בינלאומי/דה-לגיטימציה
2014	32	21	19	18
2015	22	23	30	12
2016	16	21	27	13
2017	13	21	21	5
2018	14	20	21	6
2019	12	26	14	8

הערה: המדגם כלל יהודים בלבד

מקור: הנתונים נאספו מסקרי מדד הביטחון הלאומי השנתיים של המכון למחקרי ביטחון לאומי בשנים 2015–2019

תפיסת האיום

ישראלי (2020, עמ' 45) מציינת כי תפיסת האיום מושפעת מגורמים פסיכולוגיים, סוציולוגיים, כלכליים ותרבותיים, ומעוצבת במידה רבה על ידי ההנהגה. ואכן, הגדרת הממסד את האיומים על החברה מעצבת את תחושת האיום, שבסופו של דבר משתרשת היטב בתודעת החברה. בר-טל (2019), (Bar-Tal, 1998; 2001; 2007), וכן בר-טל, מגל והלפרין (2010) מתמקדים בתחושות אלה.

המציאות של עימותים צבאיים ופיגועי טרור, במיוחד מאז שנת 2000 והאינתיפאדה השנייה, הביאה לכך שישראלים סבורים כי הפוטנציאל למלחמה בולט יותר מהפוטנציאל להשגת שלום (ישראלי, 2020). בין 62 ל-64 אחוזים מהציבור הישראלי אימצו את התפיסה שאין פרטנר לשלום, ולכן אזרחי ישראל נידונו "לחיות על חרבם" לנצח (ישראלי, 2020, עמ' 50–51; 203–204). נראה כי מאז שנת 2017, הציבור רואה בזירה הצפונית את האיום החיצוני החמור ביותר, ככל הנראה משום שמלחמת האזרחים בסוריה הביאה להגברת הנוכחות וההשפעה האיראנית בסוריה (לוח 1). ככל שגברו האיומים שאיתם נאלץ המשטר הסורי להתמודד, כך העמיקה המעורבות האיראנית. הדגש שמייחסים ממשלת ישראל והצבא לאיום זה חלחל לשיח הציבורי בישראל ותרם לתחושה גוברת של איום ממשי ומהותי, ובעקבותיה להערכה כי בזירה הצפונית אכן עלול להתפתח עימות נפיץ מאוד. ואכן, מדד הביטחון הלאומי בשנים 2015–2018 מצא כי רוב ניכר בציבור – מעל 80 אחוזים – מאמין שקיימת סכנה ממשית לעימות צבאי בגבול הצפון ו/או בעזה בתוך שלוש שנים (ישראלי, 2020, עמ' 50).

איום הגרעין האיראני נותר דומיננטי ושיעור תפיסת האיום הזה אף עלה מעט. חמאס אינו מהווה עוד איום מרכזי בעיני הציבור, וגם הדה-לגיטימציה הבינלאומית

מאיימת הרבה פחות. ישראלי (2020, עמ' 202) מצאה כי 82 אחוזים סבורים כי ישראל צריכה להסתמך רק על כוחה שלה. תפיסה זו באה לידי ביטוי בשיעור הנמוך של הישראלים הרואים בבידוד הבינלאומי איום.

אמון ביכולתם של הצבא והחברה להתמודד עם האיומים

לנוכח האיומים הממשיים והמתמשכים והאמונה כי מלחמה היא חלק בלתי נפרד מגורל המדינה היהודית, הציבור מפגין תחושת אמון חזקה ביכולתה של ישראל להתמודד עם כל איום. באפריל 2018 הסכימו 59 אחוזים מהציבור עם הצהרת נתניהו ביום העצמאות כי "אנחנו חזקים מתמיד", ו-59 אחוזים סברו שמערכות החירום ערוכות למקרה של מלחמה כוללת (לוח 2). האמון ביכולות הצבאיות של ישראל הוא עמוק עד כדי כך ש-45 אחוזים מאמינים כי במקרה של מלחמה כוללת, ישראל תספוג רק עשרות הרוגים. מדד הביטחון הלאומי לשנת 2018 מצא כי רק 38 אחוזים מהציבור היו מודאגים מאיומים הקשורים בעיקר לגורמי ביטחון חיצוניים (ישראלי, 2020, עמ' 47). ניתן להסביר נתון נמוך יחסית זה בכך שבשנים 2016–2018 האמינו 87 אחוזים מהציבור שישראל תוכל לנצח במלחמה עם חמאס וחזבאללה בו־זמנית, ו-57 אחוזים האמינו ביכולתה להתמודד עם איראן גרעינית (ישראלי, 2020, עמ' 55). בשנת 2019 מצא הסקר כי 93 אחוזים מהציבור הביעו אמון בצה"ל, ו-87 אחוזים סברו שצה"ל ערוך היטב לכל עימות צבאי עתידי (ישראלי, 2020, עמ' 213).

מדד 'הקול הישראלי' שמפרסם המכון הישראלי לדמוקרטיה מצא כי במאי 2018 היו 58 אחוזים מהציבור אופטימיים לגבי עתיד הביטחון של ישראל. באוגוסט 2019 סברו 56 אחוזים שנתניהו עושה עבודה טובה או טובה מאוד בחיזוק הכוח הצבאי של ישראל, ו-50 אחוזים סברו שנתניהו עשה עבודה טובה או טובה מאוד בהתמודדות

בכל הנוגע לשימוש בכוח צבאי נגד הפלסטינים; 66 אחוזים סברו שגישה זו של צה"ל נכונה.

הבחנה חשובה נוספת היא בין גישה מיליטריסטית – הבאה לידי ביטוי ברמה ההצהרתית ומבטאת נטייה ישראלית לשימוש בכוח, אך בעיקר תסכול, כאשר מתרחשים פיגועי טרור המשבשים את השגרה האזרחית – לבין הנכונות בפועל של הציבור לעשות שימוש בכוח.

בה בעת וחרף עמדה ברורה ומאופקת זו, בעיתות של משבר ביטחוני קונקרטי, הציבור בישראל אינו נרתע משימוש בכוח, גם אם היא כרוכה בביקורת בינלאומית. כך למשל, כאשר הממסד המדיני והצבאי הגדירו את הנוכחות האיראנית ואת חזבאללה בזירה הצפונית כאיום חמור ביותר, הייתה לכך השפעה ישירה על הציבור בישראל ו־70 אחוזים תמכו בפעולה צבאית יזומה נגד הנוכחות האיראנית בסוריה, גם אם היא תוביל למלחמה. 51 אחוזים תמכו במתקפה צבאית נגד איראן, ואילו 68 אחוזים טענו שהם אינם נערכים למצב מלחמה כלשהו. ממצאים אלה מצביעים על כך שהציבור תומך בפעולה צבאית יזומה בעיקר כאשר האיומים נתפסים כקונקרטיים וברורים. השימוש בכוח מוגבל לנסיבות ולרמות איום ספציפיות כאלה, ואינו תגובה מיידי או רצויה לאיומים באופן כללי. איפוק כזה שמפגין הציבור מעיד על היעדר מיליטריזם פוליטי מובנה בישראל. פרי (1996) מציין כי כאשר נעשה שימוש מוצלח בכוח צבאי, עשויה להתעורר נטייה טבעית לשימוש בכוח מופרז, אך הנתונים בנוגע לדעת הקהל של הציבור היהודי בישראל מצביעים על כך שהנטייה הזו אינה מאפיינת בהכרח את הציבור בישראל, שמסתגל ואפילו תומך ברעיון של הגבלת השימוש בכוח צבאי וריסונו בכל הנוגע לפתרון בעיות מדיניות שורשיות, להבדיל מתמיכתו במענה צבאי ואפילו אגרסיבי להתגרות צבאית ולטרור כנגד אוכלוסייה רחבה. הדבר מניע את הציבור לנסות להגביל ולרסן את הכוח הצבאי. יש כאן סוג של דואליות, ואפילו דיאלקטיקה בגישה הציבור היהודי בישראל, ואכן פרי מדגיש כי החברה הישראלית טרודה ללא הרף בהגדרת גבולות השימוש בכוח צבאי.

הבחנה חשובה נוספת היא בין גישה מיליטריסטית – הבאה לידי ביטוי ברמה ההצהרתית ומבטאת נטייה ישראלית לשימוש בכוח, אך בעיקר תסכול, כאשר מתרחשים פיגועי טרור המשבשים את השגרה האזרחית – לבין הנכונות בפועל של הציבור לעשות שימוש בכוח. נראה כי הזרם המרכזי אינו אימפולסיבי אלא מפגין הפנמה שכוח לא בהכרח יפתור את האיומים, וכי ערוצים

עם איראן. יתרה מכך, מדד הקול הישראלי לשנת 2020 מצא כי 67 אחוזים מהציבור היהודי בישראל הביעו אמון ביכולתה הצבאית של ישראל להתמודד עם מלחמה. ממצאים דומים עלו בסקרי דעת הקהל של 'מדד השלום', שמצאו כי הישראלים אופטימיים למדי וסבורים שמצבם הביטחוני טוב באופן כללי, למרות האיומים הקיימים. מדד הביטחון הלאומי לשנת 2018 מצא כי 52 אחוזים סברו כי מצבה האסטרטגי של ישראל מעולם לא היה טוב יותר. שינוי מסוים נצפה בשנת 2019, כאשר רק 44 אחוזים החזיקו בתפיסה זו (ישראלי, 2020, עמ' 205).

לוח 2. אמון ביכולתה של ישראל להתמודד עם איומים פיזיים חיצוניים (באחוזים)

מלחמה כוללת	טרור מתמשך	
2015	63	82
2016	84	86
2017	85	83
2018	87	78
2019	73	81

מקור: הנתונים נאספו מהדוחות השנתיים של מדד הביטחון הלאומי, INSS

הממצאים ממחישים כי אף שהישראלים רואים עצמם מבודדים ומסוגלים להסתמך רק על היכולת הצבאית שלהם, הציבור היהודי הסתגל למציאות זו. הוא מקרין אופטימיות ואמון ביכולות הצבא הישראלי, לצד הבנה מפוכחת מתמדת שהסיכוי למלחמה גבוה מאוד בכל זמן נתון. בשנת 2018 הפגין הציבור הישראלי את הרמה הגבוהה ביותר של אופטימיות לגבי העתיד ב־14 השנים האחרונות של מדד הביטחון הלאומי.

נכונות להשתמש בכוח צבאי על מנת להתמודד עם איומים חיצוניים

על פי מדד הביטחון הלאומי, בשנת 2018 הסכימו 63 אחוזים עם האמירה ש"הערכים מבינים רק כוח"; 81 אחוזים הסכימו עם התפיסה של מכת מנע ברוח "הקם להורגך השכם להורגו" (ישראלי, 2020, עמ' 41). לאור זאת ניתן היה להניח שהציבור הישראלי יתמוך בגישה מיליטריסטית ובנטייה להשתמש בכוח צבאי מול איומים. ואולם תפיסת הציבור באשר לאיומים חיצוניים, מחד גיסא, והאמון ביכולת של המדינה וצה"ל להתמודד בהצלחה עם איומים אלה, מאידך גיסא, מתלכדים לכדי עמדה מפוכחת המובילה להפחתת הנכונות והלגיטימציה לשימוש בכוח צבאי. זאת ועוד, 55 אחוזים מהציבור האמינו כי הדרג הצבאי מרסן את הממשלה

דיפלומטיים עדיפים ככל האפשר, למרות חוסר אמון בסיסי בסיכוי שערוצים כאלה אכן יניבו תוצאות חיוביות. כאשר מנתחים לעומק את תפיסת האיום ואת הנכונות להשתמש בכוח, סקרי דעת הקהל מראים שלמרות האיומים והרקע ההיסטורי, ישראלים מפגינים אופטימיות, ביטחון ואמון, ולא נטייה מיליטריסטית להשתמש בכוח על מנת להשיג יציבות. הציבור הישראלי תומך בשימוש נרחב בכוח רק כאשר המציאות מראה שאין אפשרות אחרת. כשזה אכן קורה, הציבור הישראלי מאוחד בתמיכתו במנהיגות הפוליטית והצבאית ומוכן להתמודד עם כל אתגר.

סיכום

הגילוי הבולט ביותר במאמר זה הוא הגישה הדיאלקטית של הציבור היהודי בישראל כלפי משמעותו ונחיצותו של הכוח הצבאי. הציבור היהודי מאמץ את מנטליות "קיר הברזל" של ז'בוטינסקי ומבין את נחיצות הכוח הצבאי כמרכיב קריטי לקיומה של מדינת ישראל ולהפגנת עוצמה צבאית לצורך הרתעה. הוא תומך בפעולות צבאיות בתגובה לפרובוקציות או לפעולות נגד ישראל, מתוסכל וכועס בשל האופן הבוטא שבו גורם חמאס להפרת שגרת החיים, ובה בעת מפוכח לגבי היכולת לפתור בעיות שהן פוליטיות ביסודן באמצעות כוח צבאי. Shaw (1991) עושה הבחנה ברורה בין מיליטריזם כהיערכות אקטיבית למלחמה לבין אידיאולוגיה מיליטריסטית המבטאת מערך חברתי של ערכים ואמונות, שמעניק לפעילות צבאית ערך גבוה במיוחד. הבחנה זו "בין הראש לבין הבטן" בולטת בישראל. מאז מלחמת לבנון השנייה (2006), סקרים שונים מצביעים על דואליות דומה בקרב דעת הקהל היהודית. מייצגים בולטים נוספים של דואליות זו הם הרוב המובהק התומך בפתרון שתי מדינות, התמיכה בהסכם עם חמאס להשגת רגיעה ברצועת עזה וההתנגדות למערכה צבאית רחבה נגד איראן.

הדרג הצבאי בישראל עבר שינויים משמעותיים מאז מלחמת לבנון השנייה, כאשר את החשיבה הצבאית וההתנהלות בזירות השונות מנחים עקרונות של הכלה וריסון, הנובעים מהכרה ומהפנמה של חוסר היכולת להביס צבאית את חמאס וחזבאללה ושל חוסר התוחלת של מהלכים צבאיים נרחבים, שרק יחזירו את הצדדים לנקודת ההתחלה בסיומה של מערכה ארוכה ועקובה מדם. גישה זו זכתה לביקורת מצד אלה שרואים בצה"ל בשנים האחרונות צבא מכיל ולא מכריע ומתנגדים לשינויים החלים בו, שבאים לידי ביטוי בהקצאת משאבים לחיל האוויר, למודיעין ולנשק מדויק, על חשבון כוחות קרקעיים מתמרנים (סיבוי ובזק, 2019). לדוגמה, תת-

אלוף (מיל') צ'יקו תמיר רואה באינתיפאדה השנייה עדות לחוסר הרצון של בכירי הצבא לדכא טרור וניסיון להתחמק מהלחץ של ראש הממשלה שרון להכריע את הטרור, משום שהמפקדים היו משועבדים לתפיסת הסכמי אוסלו ולשיתוף הפעולה הביטחוני עם כוחות הביטחון הפלסטיניים. אלוף (מיל') יאיר גולן, שהיה סגן הרמטכ"ל, דיבר על גישה בעייתית בדרגי הלחימה/התמרון – השקעה מוגברת בחיל האוויר, בטכנולוגיה ובמודיעין ופחות ברמת התמרון, אשר הגבירה את חוסר היכולת להשיג הכרעה.²

תפיסת ההכלה (containment) של הצבא בולטת אפילו יותר ביחס לגדה המערבית, ובמיוחד במה שנקרא "אינתיפאדת הסכינים" בשנים 2015–2016. הרמטכ"ל דאז, רב־אלוף גדי איזנקוט, אמר יותר מפעם אחת שאינו רוצה לראות חייל צה"ל מרוקן מחסנית על נערה עם מספרים (שטיינמץ, 2016). לצד מאמצים מודיעיניים ומבצעיים נגד התוקפים היחידים, דחק הדרג הצבאי בדרג המדיני להמשיך לפעול לשיפור המציאות הכלכלית בגדה המערבית, לאפשר ליותר עובדים פלסטינים להיכנס לישראל ולהימנע ככל האפשר מענישה קולקטיבית (אייכנר וזיתון, 2018). עמדה זו של הצבא באה לידי ביטוי גם בהמלצותיו לדרג המדיני שנגעו לאיום חזבאללה בגבול הצפון – להגיב על אירועים בעלי חשיבות יוצאת דופן כגון מנהרות הטרור שחפר חזבאללה מלבנון לישראל, או פגיעה בפרויקט הטילים המדויקים על אדמת לבנון. הדרג הצבאי מתנגד בתוקף להתקפה יזומה לנטרול יכולותיו הצבאיות של חזבאללה, אך הוא מוכן לפגיעה קשה מיכולותיו של חזבאללה במקרה של הסלמה צבאית (Dekel, Orion, Ben Haim & Magen, 2018).

התייחסות מעניינת ונרחבת לנושא האיומים שישראל ניצבת מולם, המשקפת רעיונות ודפוסי חשיבה של בכירי הדרג הצבאי, מופיעה במסמך מקיף של גדי איזנקוט ועמיתו גבי סיבוי שכותרתו 'קווים מנחים לתפיסת ביטחון לישראל' (Eisenkot & Siboni, 2019). המושג 'איום קיומי' אינו מופיע בחלק העוסק בהצגה ובניתוח של האיומים. במקום זאת, המחברים מדגישים את הסיכון הגבוה הנשקף מאיומים מבית – האיום על הסולידריות הישראלית כמרכיב של חוסן לאומי. גישתם כלפי איומים חיצוניים מתאפיינת באיפוק מובהק וביצירת זיקה בין השימוש בכוח צבאי למטרות מדיניות לבין אחריותו של הדרג המדיני. הם מגלים הבנה מעמיקה בדבר מגבלות הכוח הצבאי והצורך לגבש תפיסה רחבה ומקיפה יותר של ביטחון לאומי, המשלבת מאמצים כלל-מדינתיים, אשר השימוש בכוח צבאי הוא רק אחד מהם. כל אלו הופכים את הדרג הצבאי לשחקן מכיל ומרסן, ובמקרים

למצות כל אפשרות מדינית וכלכלית שנוטרה, באמצעות שכנוע וגיוס הממשל האמריקאי להחמרת הסנקציות על איראן, לצד שכנוע המדינות השותפות להסכם הגרעין. ישראל שוכנת בסביבה עתירת אלימות, איומים וחוסר יציבות, שבה שחקנים רבים המתנגדים לעצם קיומה וקוראים להשמדתה. הצבא נותר מוסד מרכזי וחשוב בישראל. מודל גיוס החובה בישראל, השואף לשמר את צה"ל כ"צבא העם", ומקומו הבולט של הצבא באתוס הישראלי ובחיי המדינה והאומה באים לידי ביטוי במיליטריזם תרבותי הבולט באופן משמעותי יחסית למערב. עם זאת, נראה כי ההתנהלות המרוסנת של הדרג המדיני והצבאי, כמו גם עמדות הציבור היהודי בישראל, מעידות על רמת מיליטריזם פוליטי נמוכה בהרבה מזו שהניחו אנשי מדעי החברה וחוקרים אחרים במהלך השנים.

הממצאים מצביעים על פער של ממש בין המישור הרטורי, שמאופיין לעיתים בביטויים של מיליטריזם, לבין ריסון השימוש בכוח צבאי לשם פתרון בעיות מדיניות, עד כדי הסתייגות והימנעות משימוש בכוח צבאי למטרות אלה.

מבחינת הפיקוח האזרחי, המציאות אינה פחות דיאלקטית. אומנם הפיקוח האזרחי הפורמלי (האנכי) מתממש דרך ציות וכפיפות של הצבא לדרג המדיני (אם כי למעשה, ברוב המקרים ההנחיות המדיניות תואמות במידה רבה את המלצות הצבא, ונדיר למצוא דוגמאות שבהן הדרג המדיני החליט לפעול נגד המלצות הדרג הצבאי). אולם הפיקוח האזרחי הרוחבי, שמהותו פיקוח על ההשפעה הרעיונית, האינטלקטואלית והמושגית שיש לצבא ולצבאיות על אסטרטגיית הביטחון הלאומי, אינו קיים כמעט. הצבא היה נותר סמכות אפיסטמית בכל הנוגע לסוגיות ביטחוניות, ובמידה רבה מאוד בנוגע לסוגיות של ביטחון לאומי. נראה כי הסיבה לכך, לפחות באופן חלקי, היא העצמאות המלאה שיש לצה"ל בנושאים צבאיים, לרבות אופן הפעלת הכוח הצבאי ואדישות הדרג המדיני והציבור לנושאים אלה, שכן כולם מרוצים מאופן מימושו של הפיקוח האזרחי האנכי.

ד"ר קובי מיכאל הוא עמית מחקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי ועורך כתב העת עדן אסטרטגי.

ד"ר לימור רגב, לשעבר מתמחה במכון למחקרי ביטחון לאומי, חוקרת אורחת במכון לאונרד דייוויס באוניברסיטה העברית בירושלים, מתמחה בגישור וביישוב סכסוכים בינלאומיים ובמשמעותן של סוגיות טריטוריאליזם במשא ומתן.

מסוימים הוא אף מגביל את הדרג המדיני כאשר זה מבקש להגיב במתקפה צבאית משמעותית בתגובה לאיום שלדעתו הוא חמור או לחציית קו אדום. כך למשל אמר איזנקוט: "קרה לי בזמן שכיחתי כרמטכ"ל, ויותר מפעם אחת, שגורם מדיני קרא לי ואמר: צריך לצאת למלחמה פה, למלחמה שם, וזה ירד מהפרק" (פישמן, 2019). מנגד, למרות נטיית הדרג המדיני להחמיר בהצגת האיומים החיצוניים על ישראל וחרף הצהרות על נכונות ואף מוכנות לתגובה צבאית קשה (במיוחד נגד חמאס), הדרג המדיני מקבל את גישת הצבא ואת המלצותיו לנקוט גישה מכילה ותגובה צבאית מדודה, בשל הבנתו את מגבלות הכוח הצבאי ואת הרלוונטיות שלו לפתרון הבעיה.

הממצאים מצביעים על פער של ממש בין המישור הרטורי, שמאופיין לעיתים בביטויים של מיליטריזם, לבין ריסון השימוש בכוח צבאי לשם פתרון בעיות מדיניות, עד כדי הסתייגות והימנעות משימוש בכוח צבאי למטרות אלה. כתוצאה מכך פועלים הדרג הצבאי והדרג המדיני בתיאום מלא ולרוב הרמוני למזעור פוטנציאל האיום, באמצעות שימור הרתעה אפקטיבית כלפי מחוללי האיומים; לנטרול/סיכול איומים הנתפסים כחצי גבול (בעיקר בהקשר האיראני, אך הדבר תקף גם למנהרות הטרור של חזבאללה); לגיבוש קואליציה אזורית; לגיוס גיבוי אמריקאי למהלך צבאי נגד איראן, אם ידרש, ולגיטימציה בינלאומית למהלכים צבאיים משמעותיים יותר נגד חמאס וחזבאללה, במקרים שנחצה קו אדום. בעקבות זאת, המדיניות הישראלית כלפי האיומים החיצוניים העיקריים מתגלה כמדיניות אחראית, מרוסנת ומכילה, עם הבדלים בולטים באשר לגישות התקפיות ומניעיות כלפי האיום האיראני, וגישה תגובתית כלפי איומים מצד חמאס וחזבאללה. אולם למרות ההבדלים, ישראל נזהרת מהידרדרות למלחמה כוללת ומפעילה את כוחה הצבאי בצורה מדודה, ממוקדת ואחראית.

הדרג המדיני והדרג הצבאי וכן הציבור הישראלי אינם מאמינים באפשרות להגיע ליותר מאשר הסכם מוגבל עם חמאס או חזבאללה, ולכן ישראל בוחרת בתגובה צבאית ולעיתים באופן אינטנסיבי (לדוגמה, מלחמת לבנון השנייה ושלוש הסבבים נגד חמאס ברצועת עזה) בכל פעם שחמאס או חזבאללה חוצים את הקווים האדומים שהגדירה, ומפעילה נגדם כוח צבאי כפעולת תגמול או כדי לשמור על ההרתעה. ההתנהלות הצבאית, המגובה בהחלטות ובמדיניות של הדרג המדיני, חורגת מעיקרון זה כשהדברים נוגעים להתבססות הצבאית של איראן בסוריה, ולאחרונה גם בעיראק. בנוגע לאיום הגרעין מאיראן, ישראל מתכוונת למבצע צבאי עצמאי במקרה שיכלול כל הקיצין. אולם בשלב זה היא מעדיפה

מיכאל ק' ואבן, ש' (2016). עקרונות השיח בין הדרג המדיני לדרג הצבאי בישראל. **צבא ואסטרטגיה** כרך 8 גיליון 1, המכון למחקרי ביטחון לאומי.

מיכאל, ק', אלרן, מ' וסיבובי, ג' (2016). מבוא. בתוך מ' אלרן, ג' סיבובי וק' מיכאל (עורכים), **"אסטרטגית צה"ל" בראי הביטחון הלאומי** (עמ' 11–22). המכון למחקרי ביטחון לאומי.

סיבובי, ג' ובזק, י' (2019). התמרון היבשתי הרב-זרועי לנוכח אתגרי העתיד. **מערכות** 484, עמ' 30–37.

פישמן, א' (2019, 27 בספטמבר). איזנקוט בכל החזיתות. **ידיעות אחרונות**.

פרי, י' (1996). האומנם החברה הישראלית מיליטריסטית? **זמנים** 56, עמ' 94–112.

שבתאי, ש' (2012). תפיסת המערכה שבין המלחמות. **מערכות** 445, עמ' 24–27.

שטיינמץ, מ' (2016, 17 בפברואר). איזנקוט: "לא רוצה שחייל ירוקן מחסנית על נערה בת 13 עם מספריים". **וואלה!News**, <https://www.walla.co.il/item/2935894>

שלח, ע' (2015). **האומץ לנצח: מדיניות ביטחון לישראל**. משכל, ידיעות ספרים.

תמרי, ד' (2014). תפיסת הביטחון של ישראל – הגדרות ומאפיינים. בתוך: א' מינץ וש' שי (עורכים). **עיונים בתפיסת הביטחון של ישראל**. פורום הרצליה לגיבוש תפיסת הביטחון במכון למדיניות ואסטרטגיה, <https://bit.ly/35dokrj>

תמרי ד' וכליפ, מ' (2009). תפיסת ההפעלה של צה"ל. **מערכות** 423, עמ' 26–41.

Abulof, U. (2019) Free or fearful? Zionism's responses to Jewish Insecurity. In S. A. Cohen & A. Klieman (Eds.), *Routledge handbook on Israel security* (pp. 13–24). Routledge. <https://bit.ly/2ZqjFRj>

Barak, O., Sheniak, A., & Shapira, A. (2020). The shift to defence in Israel's hybrid military strategy. *Journal of Strategic Studies*, 43. <https://doi.org/10.1080/01402390.2020.1770090>

Bar-Tal, D. (1998). Opinion shift in Israel: Long-term patterns and the effects of security events. In D. Bar-Tal, D. Jacobson, & A. Klieman (Eds.), *Security concerns: Insights from the Israeli experience* (pp. 267–286). Jai Press.

Bar-Tal, D. (2001). Why does fear override hope in societies engulfed by intractable conflict, as it does in the Israeli society? *Political Psychology*, 22, 601–627.

Bar-Tal, D. (2007). Sociopsychological foundations of intractable conflicts. *American Behavioral Scientist*, 50, 1430–1453.

Bar-Tal, D., & Antebi, D. (1992). Siege mentality in Israel. *International Journal of Intercultural Relations*, 16(3), 251–275 <https://bit.ly/32jrepM>

Ben-Eliezer, U. (2012). *Old conflict, new war: Israel's politics toward the Palestinians*. Palgrave Macmillan.

Berman L. (2016, August 30). Bibi the strategist. *Commentary*. <https://www.commentarymagazine.com/articles/lazarberman/bibi-the-strategist/>

Dekel, U., Orion, A., Ben Haim, A., & Magen, Z. (2018). The potential for a war on the northern front that none of the parties want: Insights from a war game. *INSS Insight*, 1049. <https://www.inss.org.il/wp-content/uploads/2018/05/No.-1049.pdf>

אלוף-משנה (מיל') דודי קמחי, לשעבר ראש מחלקת תורת לחימה בצה"ל, הוא יועץ בכיר לצה"ל בנושא פיקוד ושליטה ודוקטורנט באוניברסיטת חיפה, החוקר את ההתנגדות המוסדית ללמידה בצה"ל.

מקורות

אבולוף, א' (2006). על פי תהום – הספקות הגדולים שמטרידים את העמים הקטנים. **תכלת** 25, <http://tchelet.org.il/article.php?id=324>

אבן ש' ומיכאל, ק' (2016). השיח בין הדרג המדיני לדרג הצבאי – לאן? בתוך מ' אלרן, ג' סיבובי וק' מיכאל (עורכים), **"אסטרטגית צה"ל" בראי הביטחון הלאומי** (עמ' 73–80) המכון למחקרי ביטחון לאומי.

אבשטיין, א' ואביר, מ' (2019). צבא ההגנה, בין זהות לאתוס. **בין הקטבים** 22–23, מרכז דדו, <https://bit.ly/3bBW7LX>

אורטל, ע' (2009). "עופרת יצוקה" – לקחים על תפיסת ההפעלה. **מערכות** 425, עמ' 22–29.

אייכנר, א' וזיתון, י' (2018, 10 ביוני). עימות בקבינט: איזנקוט בעד הקלות לעזה, ליברמן מתנגד. **Ynet**, <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-5283809,00.html>

אסטרטגית צה"ל (2015). **אתר צה"ל**, <https://bit.ly/3lYxkGP>

בן-אליעזר, א' (2019). **מלחמה במקום שלום: מאה שנות לאומיות ומיליטריזם בישראל**. מודן הוצאה לאור.

בן-מנחם, י' (2019). בדרך לנורמליזציה גלויה עם ישראל. **המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה**, <https://bit.ly/2Z4JXGt>

בר-טל, ד' (2019). מהות חוסר הביטחון בישראל, בתוך ע' קינן וע' הרבון (עורכות), **הביטחון כסוגיה אזרחית – התרופות הביטחון האזרחי-פוליטי-תרבותי בישראל** (עמ' 75–99). פרדס הוצאה לאור.

בר-טל, ד', מגל ט' והלפרין ע' (2010). הפרדוקס של תפיסת הביטחון בישראל: הסבר פסיכולוגי-חברתי. פוליטיקה 20, עמ' 123–148. ברון, א' (2008). לאן נעלם התמרון? **מערכות** 420–421, עמ' 4–15, <http://maarachot.idf.il/PDF/FILES/6/112316.pdf>

ברק, א' ושפר, ג' (2010). הדמוקרטיה הישראלית לנוכח איומים קיומיים: בחינה משווה. פוליטיקה 20, עמ' 77–96.

גביון, ר' (2006). **תנאים לשגשוגה של מדינת ישראל**. מוסד שמואל נאמן, <https://www.neaman.org.il/Files/6-225.pdf>

גור, ח' (עורכת) (2005). **מיליטריזם בחינוך**. בבל.

גרינברג, ל' (2008). דמוקרטיה כובשת: התפקיד הפוליטי של הצבא במשטר הדואלי של ישראל. **סוציולוגיה ישראלית – כתב עת לחקר החברה בישראל** גיליון ט מס' 2, עמ' 297–323, <http://www3.tau.ac.il/israsoc/index.php/issues/57-vol-9-no-2>

דוסטרי, ע' (2019, 4 ביולי). בשבחי "הצבא הקטלני". **הארץ**, <https://www.haaretz.co.il/opinions/premium-1.7437178>

הירשברג, ג' (2014). דיבורים על פי תהום. **אלכסון** 10, <https://bit.ly/2RoRWYc>

ידלון, ע' (2018). סיכום הכנס [סרטון, החל מדקה 0:41]. הכנס הבינלאומי השנתי ה-11, המכון למחקרי ביטחון לאומי, <https://www.inss.org.il/event/11th-annual-international-conference/>

ישראל, צ' ופינס, ר' (2020). **מדד הביטחון הלאומי: מגמות בדעת הקהל בישראל** מזכר 200. המכון למחקרי ביטחון לאומי.

לוי, י' (2003). **צבא אחר לישראל: מיליטריזם חומרי בישראל**. (עורך: רמי טל) ידיעות אחרונות, ספרי חמד.

מדד הקול הישראלי (2018–2020). המכון הישראלי לדמוקרטיה.

- Del Sarto, R. (2017). *Israel under siege: The politics of insecurity and the rise of the Israeli neo-revisionist right*. Georgetown University Press.
- Derouen, K., & Sprecher, C. (2006). Arab behaviour towards Israel: Strategic avoidance or exploiting opportunities? *British Journal of Political Science*, 36(3), 549-560.
- Eisenkot, G. (2010). A changed threat? The response on the northern arena. *Military and Strategic Affairs*, 2(1), 29-40.
- Eisenkot, G., & Siboni, G. (2019). *Guidelines for Israel's national security strategy*. Policy Focus, 160. Washington Institute for Near East Policy. <https://bit.ly/35eFdBW>
- Fordham, B. O. (2005). Strategic conflict avoidance and the diversionary use of force. *Journal of Politics*, 67(1), 132-153.
- Heller, M. A. (2016). Regional transformation in the Middle East 2015. In S. Brom & A. Kurz (Eds.), *Strategic Survey for Israel 2015-2016* (pp. 17-30). Institute for National Security Studies.
- Kimmerling, B. (1993). Patterns of militarism in Israel. *European Journal of Sociology*, 34(2), 196-223.
- Kuehn, D. & Levy, Y. (2020). Militarization: The missing link between security threats and civilian control. In D. Kuehn & Y. Levy (Eds.), *Mobilizing force: Linking security threats, militarization, and civilian control*. Lynne Rienner Publishers, forthcoming.
- Luckham, A. R. (1971). A comparative typology of civil-military relations. *Government and Opposition*, 6(1), 5-35.
- Manners, I. (2002). European [security] Union: From existential threat to ontological security. Copenhagen Peace Research Institute. <https://bit.ly/32nbWAj>
- Michael, K. (2009). Who really dictates what an existential threat is? The Israeli experience. *Journal of Strategic Studies*, 32(5), 687-713.
- Michael, K., & Guzansky, Y. (2017). *The Arab world on the road to state failure*. Institute for National Security Studies.
- Ram, U. (2008). Why secularism fails? Secular nationalism and religious revivalism in Israel. *International Journal of Politics, Culture, and Society*, 21, 57-73. <https://doi.org/10.1007/s10767-008-9039-3>
- Shaw, M. (1991). *Post-military society: militarism, demilitarization and war at the end of the twentieth century*. Temple University Press, p. 12.
- Siniver, A. (2012). Israeli identities and the politics of threat: A constructivist interpretation. *Ethnopolitics*, 11 (1), 24-42, <https://bit.ly/2Ukfqq>
- Tira, R. (2007). *The limitations of standoff firepower-based operations: On standoff warfare, maneuver, and decision*. Institute for National Security Studies, Memorandum no. 89. <https://www.inss.org.il/wp-content/uploads/2017/02/FILE1188302040-1.pdf>
- Tzur, G. (2016). "Land ahead"—Formulating a ground maneuver concept. *Dado Center Journal* 6. <https://www.idf.il/media/11155/tzur.pdf>
- Vagts, A. (1937). *A history of militarism: Civilian and military*. The Free Press.
- Winter, O., Michael, K., & Shiloah, A. (2020). Introduction. In O. Winter (Ed.), *Existential threat scenarios to the State of Israel* (pp. 13-26). Tel Aviv: Institute for National Security Studies, Memorandum no. 203. https://www.inss.org.il/wp-content/uploads/2020/09/Memo203_e-4.pdf
- Ya'alon, M., & Friedman, L. (2018). Israel and the pragmatic Sunni camp: A historic opportunity. *Strategic Assessment*, 21(2), 9-27. https://www.inss.org.il/wp-content/uploads/2018/07/adkan21.2ENG_4-11-29.pdf
- Yadlin, A. (2016). Five years back and five years forward: Israel's strategic environment in 2011-2015 and policy recommendations for 2016-2020. In S. Brom & A. Kurz (Eds.), *Strategic Survey for Israel 2015-2016* (pp. 157-172). Institute for National Security.
- Yadlin, A., & Guzansky, Y. (2012). Iran on the threshold. *Strategic Assessment*, 15(1), 7-14. <https://bit.ly/2F5t7R6>
- Yair, G. (2014). Israeli existential anxiety: Cultural trauma and the constitution of national character. *Social Identities*, 20(4-5), 346-362, <https://bit.ly/2PztBDt>
- Yogev, E., & Lindenstrauss, G. (Eds.). (2017). *The delegitimization phenomenon: Challenges and responses*. Institute for National Security Studies, Memorandum no. 169. <https://www.inss.org.il/publication/delegitimization-phenomenon-challenges-responses/>

הערות

- 1 לדוגמה, הגיליון השני של כתב העת עיונים בביטחון לאומי מיולי 2001 הוקדש להרצאות שניתנו בסמינר משותף של המרכז לחקר הביטחון הלאומי של אוניברסיטת חיפה והמכללה לביטחון לאומי של צה"ל, תחת הכותרת "בין הכרעה לניצחון". ראו <https://bit.ly/3bHt6i6>.
- 2 שני האישים דיברו בכנס 'הפרויקט לניצחון ישראל' שנערך בכפר המכביה ב-8 בספטמבר 2019, בחסות פורום המזרח התיכון.